

Bij de honderdste sterfdag van Jan Pieter van Wickevoort Crommelin (1830-1891)

Ruud Vlek & Frank Dorël

Op 19 oktober van dit jaar is het honderd jaar geleden dat een van de grondleggers van de Nederlandse ornithologie, Mr. J.P. van Wickevoort Crommelin, op 61 jarige leeftijd overleed. Vanuit zijn woonplaats Haarlem leverde hij een belangrijke bijdrage aan de kennis van de Nederlandse vogelfauna, waarvan tot dan toe nog weinig systematische studie was gemaakt. Zijn werkgebied vormde het nog ongerepte Zuid-Kennemerland van de tweede helft van de negentiende eeuw, dat met zijn vochtige duinvalleien, bosrijke binnenduinstrand en natte weidegebieden langs de nog niet ingepolderde meren een waar vogeleldorado moet zijn geweest. Crommelin's ornithologische activiteit geeft dan ook een indrukwekkend beeld van de rijke vogelwereld van het Kennemerland uit die dagen.

Jan Pieter van Wickevoort Crommelin werd in 1830 te Haarlem geboren. Na te zijn opgegroeid in een aristocratische familie, ging hij in Leiden rechten studeren. Tijdens zijn studententijd ontwikkelde hij een uitgesproken belangstelling voor de ornithologie. Daarbij werd hij gestimuleerd door het feit, dat zijn vader bevriend was met de ornitholoog Coenraad Jacob Temminck, de directeur van het Rijksmuseum voor Natuurlijke Historie te Leiden, die in zijn tijd als de belangrijkste Europese vogelkundige gold. Al op twintigjarige leeftijd had Crommelin zich tot taak gesteld een grote collectie Nederlandse vogels bijeen te brengen. Na zijn afstuderen in 1852 bleef hij nog een jaar te Leiden colleges volgen in de zoölogie.

In 1854 trad hij in het huwelijk en ging hij in Santpoort wonen. Vandaar verhuisde hij in 1860 naar een huis aan de Grote Markt te Haarlem, dat door zijn verzamelwoede in de loop der jaren uitgroeide tot 'Crommelin's Museum' (von Droste, 1867).

Crommelin leed al op zijn tweeëntwintigste jaar aan een slecht gezichtsvermogen, een handicap die op zijn dertigste jaar in volledige blindheid overging. Dit stond hem echter niet in de weg om uit te groeien tot een van onze belangrijkste ornithologen van de tweede helft van de negentiende eeuw.

Men kan zich afvragen hoe iemand, die het gezichtsvermogen volledig moest missen toch zo'n sleutelrol kon gaan spelen op het gebied van de veldornithologie alsook op het gebied van de systematiek en de geografische verspreiding van vogels.

Crommelin had echter reeds vroeg in zijn ornithologische loopbaan een klein, maar goed functionerend netwerk opgebouwd, waarvan hij regionaal het middelpunt vormde. Aan zijn studietijd had hij nauwe contacten met het Rijksmuseum te Leiden overgehouden; de preparateurs van dit instituut zetten de door Crommelin verzamelde vogels op. Op tweeëntwintigjarige leeftijd raakte hij bevriend met Hendrik Willem de Graaf (1823-1911), een insektenkenner die volgens Brouwer (1954) ook als een van de allereerste Nederlandse veldornithologen kan gelden. Crommelin's eerste avifaunistische bijdragen, met vele vogelwaarnemingen uit de regio Kennemerland, verschenen in het zoölogisch seriewerk "Bouwstoffen voor eene Fauna van Nederland" (J. A. Herklots, 1853, 1858), dat de lacunes in de faunistische kennis van Nederland trachtte weg te werken. Met deze artikelen startte Crommelin de allereerste ornithologische waarnemingenrubriek van Nederland, waaraan naast hem slechts acht andere Nederlandse vogelwaarnemers bijdroegen.

Voor het aanleggen van zijn collectie opgezette vogels had hij uitstekende contacten in jagerskringen. Na zijn terugverhuizing naar Haarlem, was hij penningmeester geworden van een "Vereeniging tot Bescherming van den Wildstand", een club van landgoedeigenaren die premies uitbetaalde aan jagers die in het belang van de jacht de roofdieren op hun bezittingen bestreden. Zijn familie bezat in de omgeving van Haarlem verschillende buitenplaatsen en de boswachters en jachtopzieners die daar werkten leverden Crommelin menige interessante trofee aan. Zo kreeg Crommelin uit de gehele regio Kennemerland een geweldige hoeveelheid geschoten gevogelte in bezit, waaronder grote aantallen roofvogels. Zangvogels kreeg hij aangeleverd doordat in de duinstreek en op de buitens ook door de notabelen zelf veelvuldig de vangst van vinken en lijsters werd uitgeoefend.

De aantallen door Crommelin ontvangen roofvogels geven naast een indicatie van de jachtdruk ook een indruk van het toenmalige voorkomen en de (minimale) dichtheid van roofvogels in de regio Kennemerland. In de jaren 1862-1869 ontving Crommelin per jaar gemiddeld 45 Bruine Kiekendieven (totaal 360); het waren merendeels jonge vogels, hetgeen er op wijst dat de Bruine Kiekendief vrij algemeen in de vochtige duinen broedde, en mogelijk ook langs de oevers van de binnenwateren. Wanneer men aanneemt dat deze jonge vogels op het nest werden gedood, zouden per jaar zo'n 15 nesten moeten zijn uitgeroeid. Daarnaast ontving Crommelin in de eerste helft van de jaren achttienzestig in vier jaar tijd niet minder dan 60 Grauwe Kiekendieven.

Hij noemt deze soort "nog tamelijk algemeen in onze duinen". Deze vogels werden echter ook tot het schadelijk roofgedierte gerekend en bij het nest afgeschoten (o.a. bij een nest niet ver van Santpoort, 1866; zijn collectie bevat ook net uitgevlogen jongen uit de duinen van Zandvoort, uit de zomers van 1866 en 1867).

In 1865 ontving Crommelin een bij een nest in de duinen van Heemskerk gevangen mannetje Grauwe Kiekendief, dat melanistisch was. Later wist hij nog drie geheel of gedeeltelijk melanistische Grauwe Kiekendieven voor zijn collectie te bemachtigen. Door de grote reeks van roofvogels en de interessante kleurvariëteiten steeg het belang van Crommelin's verzameling aanzienlijk. Voordien was het nog niet zo gebruikelijk grote reeksen van dezelfde soort te verzamelen.

Ook schaarsere roofvogelsoorten werden door de jagers niet ontzien. Omdat in mei 1865 een paartje Rode Wouwen in de duinen van Heemskerk en in juni 1877 een vrouwtje Rode Wouw met broedplek onder Noordwijkerhout werden geschoten, vermoedde Crommelin het incidenteel broeden van deze soort in Kennemerland. Incidenteel broedde ook de Blauwe Kiekendief: in mei 1865 werd een broedpaar geschoten in de duinen van Zandvoort. Zeker is ook het broeden van een paartje Wespendieven in 1870 bij Velsen: het vrouwtje werd op het nest geschoten. Al in de jaren achttienvijftig werd de Wespendief volgens de Haarlemse vogelverzamelaar N. Groenewegen "meermalen aan de duinkant bij Haarlem, in den zomer bij wespen-nesten gevangen" (Bouwstoffen, deel 2, 1858 p. 288). De Wespendief werd bij Haarlem zelfs 'Bijenarend' genoemd.

De collectie Crommelin bevat 268 exemplaren van 18 verschillende soorten roofvogels. Hieronder een vrouwtje Giervalk dat 3 december 1864 bij Zandvoort, en een jong vrouwtje Steppiekiekendief dat 23 april 1866 bij Noordwijk werd geschoten. Aan trekvogels bevat de collectie van Wickevoort Crommelin verder nog een aantal andere extreme zeldzaamheden verzameld in Kennemerland, zoals een Dunbekwulp, een Bruinkeelortolaan, een Vale Lijster en een reeks van 8 Steppehoenders, geschoten tijdens invasies van deze Aziatische soort in 1863 en 1888 in de Hollandse duinstreek.

Volgens Snouckaert van Schauburg, die met Crommelin op oudere leeftijd in contact kwam was hij ondanks zijn blindheid buitengewoon goed in zijn collectie thuis: "Hij wist letterlijk elke vogel te staan". Volgens hem verstond Crommelin de kunst vogels op de tast te determineren (Snouckaert, gecit. bij Brouwer, 1954 p. 72).

In 1885 maakte van Wickevoort Crommelin een inventaris op van zijn verzameling; deze 'Sijstematische Lijst' omvatte 306 soorten en ondersoorten. Na zijn dood werd zijn collectie aan het Leids Museum voor Natuurlijke Historie geschonken, en de directeur J.A. Jentink heeft daarop Crommelin's catalogus bewerkt en gepubliceerd in de Wetenschappelijke reeks van het Rijksmuseum (Jentink 1894). Deze catalogus omvat 1965 individuen van 255 inlandse vogelsoorten, waarvan 1305 individuen van 213 soorten verzameld zijn in de regio Kennemerland (zie bijlage).

Tussen 1853 en 1890 heeft Crommelin met de hulp van zijn kamerdienaar L. van der Horst twintig ornithologische artikelen gepubliceerd, merendeels handelend over de Nederlandse avifauna, onder meer in het blad van de Hollandse Maatschappij voor Wetenschappen te Haarlem en het Nederlands Tijdschrift voor de Dierkunde; het merendeel hiervan bevat nog veel meer bijzondere gegevens over de vogelfauna van Zuid-Kennemerland. Ook zijn collectiecatalogus bevat een schat aan avifaunistische informatie m.b.t. broed- en trekvogels in de regio Zuid-Kennemerland.

Eén van zijn meer opmerkelijke stukken handelt over twee invasies van het Steppehoén. In de negentiende eeuw vonden drie invasies van deze soort in de Hollandse duinstreek plaats. In de eerste jaargang van het (franstalige) Nederlandse Tijdschrift voor de Dierkunde beschrijft hij de invasies van 1859 en 1863. In de derde jaargang van dit blad schreef hij hier een kort vervolg op. Vanwege het historisch belang van dit artikel voor onze regionale avifaunistiek wordt het verderop in deze jubileum-Fitis in vertaalde en verkorte vorm opnieuw afgedrukt.

Geraadpleegde literatuur

- G.A. Brouwer (1954). Historische gegevens over onze vroegere ornithologen en over de avifauna van Nederland. *Ardea* jg. 41 januari, m.n. pp. 69-72 en pp. 194-195.
- J. Büttikofer (1892). J.P. van Wickevoort Crommelin. Ein Nachruf. *Ornithologisches Jahrbuch* jg. 3, pp. 76-79.
- F. von Droste (1867). Crommelin's Museum. *Journal für Ornithologie* jg. 15, pp. 355-356.
- F. A. Jentink (1894). Catalogue systematique de la collection de feu Mr. J. P. van Wickevoort Crommelin. *Museum d'histoire naturelle des Pays-Bas Tome XIV*. Leiden, 1894.
- R. Snouckaert van Schauburg (1913). Mr. J.P. van Wickevoort Crommelin. *Jaarbericht Club van Nederlandsche Vogelkundigen* nr. 3, pp. 27-28.

- J. P. van Wickevoort Crommelin (1853). Aanteekeningen betreffende de inlandsche vogelen. In: J. A. Herklots (1853). Bouwstoffen voor eene fauna van Nederland deel 1, pp. 207-215.
- J. P. van Wickevoort Crommelin (1858). Waarnemingen betreffende vogels in Nederland, in den wilden staat aangetroffen, benevens eenige landnamen. In: J.A. Herklots (1858). Bouwstoffen voor eene fauna van Nederland deel 2, pp. 207-220 en pp. 288-291.
- J. P. van Wickevoort Crommelin (1863). Observations sur *Syrrhaptes paradoxus*. Ned. Tijdschrift voor de Dierkunde jg. 1, pp. 219-227.
- J. P. van Wickevoort Crommelin (1866). Addition à l'article des busards indignes. Ned. Tijdschrift voor de Dierkunde jg. 3, pp. 237-238.
- J. P. van Wickevoort Crommelin (1866). Addition à l'article de *Syrrhaptes paradoxus*. Ned. Tijdschrift voor de Dierkunde jg. 3, pp. 239-241.
- J. P. van Wickevoort Crommelin (1866). Bijdrage tot de vogelfauna van Nederland. Ned. Tijdschrift voor de Dierkunde jg. 3, pp. 242-248.
- J. P. van Wickevoort Crommelin (1869). Notes ornithologiques sur la faune des Pays-Bas. Archives Néerlandaises des Sciences Exactes et Naturelles Tome IV, pp.231-238. Den Haag, 1869.
- J.P. van Wickevoort Crommelin (1869). Remarques sur la Faune ornithologique de la Hollande. Archives Néerlandaises des Sciences Exactes et Naturelles Tome IV, pp. 379-398. Den Haag, 1869.
- J. P. van Wickevoort Crommelin (1873). Notes sur les Râles des Pays-Bas. Archives Néerlandaises des Sciences Exactes et Naturelles Tome VIII, pp.297-322. Den Haag, 1873.
- J. P. van Wickevoort Crommelin (1875). Nouvelles ornithologiques sur la faune des Pays-Bas. Archives Néerlandaises des Sciences Exactes et Naturelles Tome X, pp. 166-180. Den Haag, 1875.
- J.P. van Wickevoort Crommelin (1881). Aanteekeningen over inlandsche vogels. Tijdschrift van de Nederlandsche Dierkundige Vereeniging jg. 5, pp. XXXI-XXXVIII.

Appendix:

Overzicht van de Collectie van Wickevoort Crommelin (1966 vogels) m.b.t. de regio Kennemerland (1305 vondsten).

soort	aantal	soort	aantal	soort	aantal
Roodkeelduiker	8	Wespendief	11	Watersnip	5
Parelduiker	5	Zwarte Wouw	2	Houtsnip	11
Dodaars	5	Rode Wouw	9	Grutto	5
Fuut	3	Zeearend	4	Rosse Grutto	3
Roodhalsfuut	6	Br. Kiekend.	27	Regenwulp	2
Kuifduiker	2	Bl. Kiekend.	16	Dunbekwulp	1
Geoorde Fuut	1	Steppekiekend.	1	Wulp	9
N. Stormv.	5	Gr. Kiekend.	34	Zwarte ruiter	3
Stormvogeltje	6	Havik	10	Tureluur	11
Vaal Stormv.	1	Sperwer	25	Groenp. ruiter	3
Jan van gent	6	Buizerd	20	Witgatje	8
Aalscholver	1	Ruigp. buizerd	15	Bosruiter	1
Roerdomp	2	Visarend	6	Oeverloper	6
Woudaapje	2	Torenvalk	16	Middelste J.	2
Blauwe Reiger	3	Smelleken	12	Kleine Jager	2
Purperreiger	1	Boomvalk	12	Kleinste Jager	1
Zw. Ooievaar	1	Giervalk	1	Dwergmeeuw	2
Lepelaar	3	Slechtvalk	21	Kokmeeuw	7
Knobbelzwaan	3	Patrijs	7	Stormmeeuw	12
Wilde zwaan	2	Kwartel	4	Zilvermeeuw	17
Rietgans	1	Waterral	4	Grote Burgem.	3
Grauwe gans	4	Porseleinhoen	5	Grote Mantelm.	7
Rotgans	1	Kwartelkoning	4	Drieteenmeeuw	13
Bergeend	5	Waterhoen	6	Grote Stern	3
Smient	9	Meerkoet	5	Visdief	11
Krakeend	1	Scholekster	7	Zwarte Stern	8
Wintertaling	6	Kluut	4	Zeekoet	13
Wilde Eend	7	Griel	7	Alk	14
Pijlstaart	2	Strandplevier	1	Kleine Alk	4
Zomertaling	1	Bontbekplevier	6	Papegaaiduiker	6
Slobeend	6	Morinelplevier	5	Steppehoen	8
Tafeleend	3	Goudplevier	2	Rotsduif	10
Toppereend	7	Zilverplevier	1	Houtduif	5
Eider	1	Kievit	8	Tortelduif	2
IJseend	1	Kanoetstr.l.	3	Koekoek	8
Zw. Zeeëend	13	Drieteenstr.l.	5	Kerkuil	16
Grote Zeeëend	8	Temmincks Str.	1	Steenuil	7
Brilduiker	1	Krombekstr.l.	2	Ransuil	11
Nonnetje	1	Bonte Str.l.	12	Velduil	8
Midd. Zaagbek	2	Kemphaan	12	Nachtzwaluw	10
Grote Zaagbek	5	Bokje	2	Gierzwaluw	3

soort	aantal	soort	aantal	soort	aantal
IJsvogel	5	Beflijster	10	Gr. Klauwier	6
Hop	2	Merel	27	Klapekster	2
Groene Specht	6	Vale Lijster	1	Vlaamse Gaai	7
Gr. Bonte Sp.	12	Kramsvogel	9	Ekster	5
Kuifleeuwerik	3	Zanglijster	7	Notenkraker	5
Boomleeuwerik	9	Koperwiek	7	Kauw	8
Veldleeuwerik	2	Grote Lijster	10	Roek	4
Str.leeuwerik	4	Spr.h.rietz.	5	Kraai	7
Oeverzwaluw	1	Rietzanger	2	Bonte Kraai	2
Boerenzwaluw	4	Bosrietzanger	3	Raaf	3
Huizswaluw	4	Kleine Karek.	3	Spreeuw	18
Duinpieper	3	Spotvogel	5	Rose Spreeuw	1
Boompieper	4	Braamsluiper	5	Huismus	9
Graspieper	7	Grasmus	6	Ringmus	7
Oeverpieper	4	Tuinfluitier	6	Vink	12
Gele Kwikst.	12	Zwartkop	6	Keep	8
Noordse G.Kw.	1	Fluiter	3	Groenling	6
Engelse G.Kw.	3	Tjiftjaf	7	Putter	2
Witte Kwikst.	7	Fitis	8	Kneu	5
Rouwkwikst.	4	Goudhaantje	4	Barmsijs	5
Pestvogel	10	Vuurgoudh.	1	Kl. Barmsijs	3
Waterspreeuw	1	Gr. Vliegenv.	5	Witb.kruisbek	2
Winterkoning	5	B. Vliegenv.	12	Kruisbek	12
Heggemus	4	Staartmees	2	Gr. Kruisbek	10
Roodborst	4	Glanskop	3	Goudv., Ndse	5
Nachtegaal	6	Zwarte Mees	5	Appelvink	4
Zw. Roodstaart	1	Pimpelmees	4	IJsgors	1
Gekr.Roodst.	13	Koolmees	5	Sneeuwgor	7
Paapje	6	Boomklever	2	Geelgor	8
Roodborsttap.	3	Boomkruiper	2	Bruinkeelort.	1
Tapuit	8	Wielewaal	3	Dwerggor	1
				Rietgor	5
				Grauwe Gors	1

Eén van de eerste vogelkundigen uit onze regio: Jan Pieter van Wickevoort Crommelin.